

GULYÁS PIÉTERNÉ*

A közvilágítás a XIX. század első felében Pest-Budán

BEVEZETÉS

A XIX. század első felében Pestet szerencsés fekvése, kereskedelmi és gazdasági ereje lendítette a fejlődés útjára.

A kezdeti próbálkozások szerényen indultak. Az utcai mécsek lángja kicsiny és fényük gyenge volt, de a lakosság az utcára nyíló ablakokba kitett mécsekkel segítette a világítást. A záróra rendeletre még így is szükség volt; ez 1715 óta volt hatályban. Ez a rendelkezés azért született, hogy megvédje a polgárokat az éjszakai támadások ellen. Ebből a korból származnak az éjszakai örök, akik kézilámpáikat lóbálva kiabálták: „*Kilencet ütött az óra, kiki menjen nyugovóra, tűzre-vízre vigyázzatok, el ne égjen a házatok!*”

Még a XIX. század elején is megszokott látvány volt, hogy sötétedés után lámpahordó gyerekek segítették a későn hazamenőket. A kiváltságosok, a gazdagok előtt saját cselédjük vitte a lámpást.

Pest Város Tanácsa először 300 lámpa felállítását határozta el. A világítás költségeit különböző adókból fedezték. Ilyen volt a bor vámja. Az eladott bor minden akója után 3 krajcárt szedett be a város. Emellett szükség volt arra, hogy az ingatlanulajdonosoktól is beszedjenek pénzt a világítási költségek fedezésére. Ezt differenciáltan végezték, az ingatlanokat osztályokba sorolták. Pl. a kedvező fekvés magasabb besorolást kapott és magasabb adókulcs szerint adózott. Ez a gyakorlat ma sem ment ki a divatból.

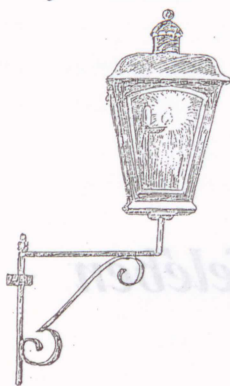
Azonban **II. József császár** öfelsege feltételekhez köti a város utcáinak világítását:

- A lámpák 20 ölre álljanak egymástól.
- A lámpák felállítási költségeit ne a városi kasszából fizessék, hanem a Váci-kapun túl lévő házhelyek után befolyt pénzből. Egy lámpa felállítási költsége 7 ft 40 krajcárba került.
- A világítás költségeit a kivetett adókból finanszírozzák.

1790. január 1. volt a határidő, a lámpák felszerelésének és a világítás megkezdésének napja. A lámpákat egy bádogos céh készítette el időre. Az első utcai lámpák egyszerűek és dísztelenek voltak. Egyenes karón álltak, vagy falikaron lógtak. A háromsarkos, üveglakos lámpatest bádogból készült, az üvegszekrényben kanócos mécsek voltak. A kanóc feje repceolajból állt ki. Meggyújtva, lángja halovány fényt adott, de emellett füstös és bűdös is volt.

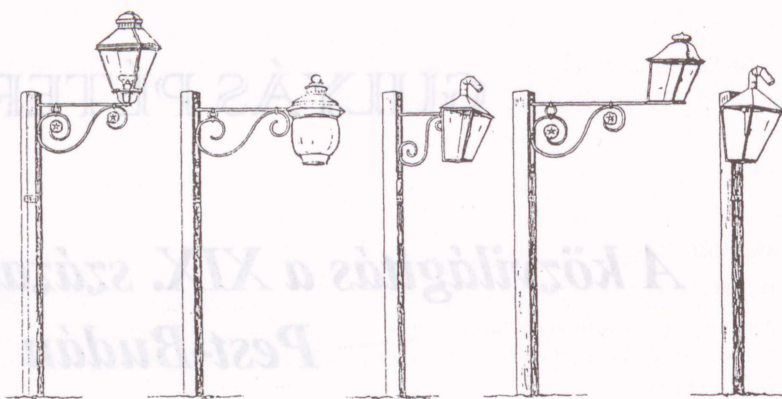
* Gázmúzeum, Fővárosi Gázművek Rt. 1081 Budapest, Köztársaság tér 20.

**Időmutató (Careel)-olajlámpa
az utcai világítás szolgálatában**
(Másolat a nürnbergi gázművek
jubiláris albumából)

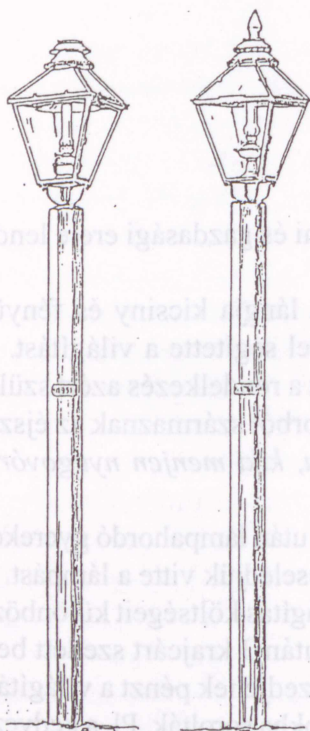

Olajlámpák

(Budapest városi múzeumában őrzött fényképről készült másolat)

Az első petróleumlámpák

A háromélű lámpákat később négysarkos váltotta fel. A kanóc helyett laposbél szívta fel a lámpákból az olajat. Az 1830-as évektől Pesten megjelentek az ún. Argand lámpások, amelyek lángja nagyobb és fényesebb volt. Először ezt a típust Párizsban használták 1789-ben. **Argand** találmányának lényege, hogy levegőt vitt be a láng magjába, a levegő megnagyobbította a lángot és megerősítette fényét. Ezeket már nem csupán a falra erősítették fel vagy faoszlopra állították, hanem kovácsoltvas karra szerelték fel. 15 évvel később a négysarkú lámpák mellett bécsi mintára a harang alakú, ún. liliom üveglámpákat használták. A henger alakú üveggürtő kiötlője **Quinquet** volt, aki az Argand-féle körbees olajlámpáknál a láng fölött addig használatos, bádogból készült léghuzatcsináló hengert üveghengerrel cserélte fel. A lámpaüveget cilindernek nevezték.

Az olajlámpák száma 1803-ban 707; 1815-ben már 860 laternát gondozott 12 lámpagyújtogató egy káplár vezetésével. Lámpák voltak a Belvárosban, az Országúton, Mészáros utcán, a Lipótvárosban az Új Épületig, a Terézvárosban, a Király utcában és a Három dob utcában.

Az olajlámpák száma évről évre gyarapodott a városban és 1827-ben – a magánosok 250 lámpájával együtt – 1500-ra nőtt a számuk.

Az 1840-ben felállított kúton, amely a mai Erzsébet téren állt, amelynek akkor Újvásártér volt a neve (mert itt tartották a nagy vásárokat) egész éjjel égett az olajlámpa fénye. Hiába nőtt az olajlámpák száma, a lakosság elégedetlen volt a világítással. A „Világ” Budapesti hírek rovata arról tudósít, hogy az utcákon nem gyújtanak meg minden lámpát, de amelyik ég, az is túl későn kezd világítani, amikor az ember már botorkálni kényszerül. Pest tehát csak akkor fényes, ha a hold világít.

A magánlakásokban is olaj égett a különböző formájú lámpákban, de ez nem volt túl jó illatú. Ezért voltak, akik megmaradtak a gyertyavilágításnál.

A GÁZVILÁGÍTÁS KEZDETEI

A petróleumlámpa a XIX. század elején szóba sem jöhetett, hiszen az elsők is csak 1864-ben jelentek meg Pest utcáin. Gázvilágítással viszont Európa nagyvárosaiban már találkozhatunk. Londonban 1807-ben a Pall-Mall egyik oldalán gázlámpák égtek, 1815-ben Párizsban, 1825-ben Han-

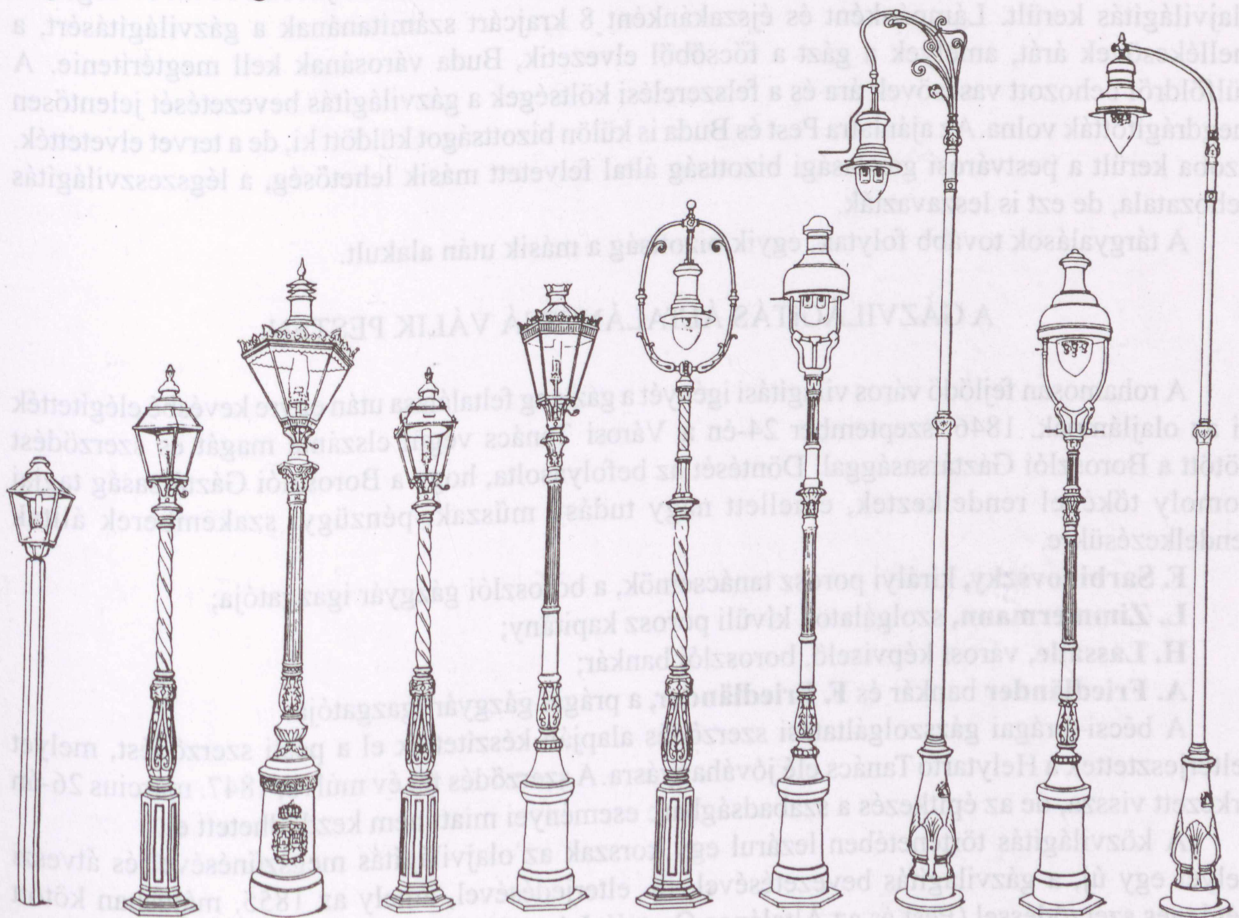
noverben, 1826-ban Berlinben, 1833-ban Bécsben is világítógáz égett a lámpákban. A hír hozzánk is eljutott, hiszen **gróf Széchenyi István** 1815-ös angliai tanulmányútjáról egy gázfejlesztő modelljével tért haza. Naplójában beszámolt arról, hogy „...csak a gázfejlesztő masinának feküldhettem neki – ehhez volt kedvem – és hogy ebben kitartó voltam, vagy leszek, Cenk fogja hamarosan megmondani. A nagy vállalkozás 2 font sterlinggel elintéződött, és a vámhivatalnoknak álcázott büszke angol meg sem pöccintette előttem kalapját, de körülbelül 4 dukátért eladta nemzete lelkét: egy gázmasinát. A hajóútról, melyet tettünk, keveset akarok mondani, pedig életem egyik legizgalmasabb élménye marad”. A gépeknek ilyen módon való kiszállításáért halálbüntetés járt.

Széchenyi István utódai nem feledkeztek meg nagynevű ősük tervéről, nevezetesen, hogy a nagycenki kastélyban gázvilágítás legyen, és az 1860-as évek végén megvalósították a tervet. Bizonyítékul szolgál a Széchenyi levéltárban megtalált, a nagycenki kastély gázvilágítására és a világítás berendezésének elkészítésére vonatkozó ajánlat, melyet **Fridrich Kunz** stuttgarti gáztechnikus tett 1867. július 16-án. Valószínűleg Sopron városa is ösztönözhette őket, ahol 1866 szilveszterén gyulladtak ki a gázlámpák.

A világítógáz előállításának első kísérletét Pesten, 1816-ban **Tehel Lajos** hajtotta végre, aki a Magyar Múzeum gondnoka volt. A „*Hasznos mulatságok*” című lap közli, hogy „...*Tehel úr a Magyar Múzeum egyik Gondviselője szerentsés próbát tett a M. Múzeum épülete előtt*”.

Ugyanitt olvasható, hogy „...1826-ban Kappel Friderik Pesti nagy Kereskedő, Kastner Auguszt által tulajdon házában gáz készüléket csináltatott, repceolajból készített gázzal tett próbát, mely igen jól sült el, annyira, hogy ezen gáz erejére, s tiszta lángjára nézve semmivel sem alább való annál melyet nem régiben Brown Angol és Austriai tartományokba behozni akart... *Kapel Úr nem csak házában belsejét világította meg illy módon, hanem az utcára is egy lámpást csináltatott...*” A pesti Bálvány utcában 1832-ben már néhány gazdagabb nagykereskedőnél is gázlámpával világítottak.

Az 1837-ben nyitó Nemzeti Színháznak saját gázfőzője volt. Tűzön főzött gázzal világították meg a színházat. A gázfőzőt a színpad feljára helyezték el. A későbbiekben anyi gázt nyertek,

hogyan eladták a feleslegessé vált világítógázt gazdag kereskedőknek. Ezzel a gázzal világított a **Goldberger** kékfestő nagykereskedés, amely az Újpiac téren állt. A Nemzeti Színház gázvilágításáról **Jókai Mór** „A Nemzeti Színház múltjából” c. könyvében írt. A könyvében leírtak arra utalnak, hogy a gáztisztítás kezdetleges volt. „Ennek a gáznak kicsit áporodott, savanyú káposzta szaga volt.” 20 évig használták ezt a gázt, majd 1857. tavaszán az Általános Osztrák Légszesztársaság kérésére a színház megszüntette a házi gázfelesztést, és a Józsefvárosi gázgyár által termelt gázt használták fel úgy, hogy naponta 2 nagy ballont töltöttek meg gázzal. Ezeket 2 ember gyalog cipelte el a színházhoz, mert ide akkor még nem ért el a csővezeték. A kávéházak közül az 1840-ben megnyílt és az 1848-as szabadságharc idején fontos szerepet játszott Pilvax kávéház lámpáiban is a gáz adta a fényt.

A gázlámpa divatba jött és gyorsan terjedt.

Az 1840-es években Pest Város Tanácsa egyre többször foglalkozott a gázközvilágítás kérdésével. 1844-ben a Busson és Rouen párizsi szeszvilágító cég egyik segéde ajánlkozott fel a város vezetőségének új találmánya, a szesz világítás kipróbálásához. A helyszín Pesten a Magyar Király vendéglő volt. A próba ugyan jól sikerült, de bevezetésére azért nem került sor, mert a világítás költsége az olajvilágítás háromszorosa lett volna. Egy évvel később, 1845-ben egy vállalkozó társaság kínált megoldást a város utcáinak gázzal való megvilágítására. A társaság nevében az ajánlattevő **Frigeri** úr tervezetében felvázolta, hogyha Pest város tanácsával sikerül megállapodnia a pesti gázfejlesztőt illetően, akkor az épülő Lánchídon csövet vezet át Budára, így módon kívánja Budát gázzal ellátni. A gázbevezetésre vonatkozó ajánlathoz mellékelte egy kimutatást, amely azt tartalmazta, hogy hány olajlámpát akar lecserélni gázlámpára Budán. A vállalkozó társaság 4,37 km hosszú gázcsövet kívánt lerakni, de hazai csőgyártás híján a csöveket külföldről kellett volna beszerezni. Az ajánlat Buda főutcáit és a Dunapartot érintené 89 db lámpával. Ha a „magánosoknál” felszerelt lámpák száma az ezret meghaladná, a világítógázzal való ellátás Pestről nem oldható már meg, így a társulat Budán is gázfejlesztőt épít. A vállalkozó társaság biztosította Buda város tanácsát arról, hogy lámpánként a gázvilágítás nem fog többbe kerülni, mint amennyibe az 1845. év végén az olajvilágítás került. Lámpánként és éjszakánként 8 krajcárt számíttának a gázvilágításért, a mellékcsovek árát, amelyek a gázt a főcsőből elvezetik, Buda városának kell megtérítenie. A külföldről behozott vascsövek ára és a felszerelési költségek a gázvilágítás bevezetését jelentősen megdrágították volna. Az ajánlatra Pest és Buda is külön bizottságot küldött ki, de a tervet elvetették. Szóba került a pestvárosi gazdasági bizottság által felvetett másik lehetőség, a légszeszvilágítás behozatala, de ezt is leszavazták.

A tárgyalások tovább folytak, egyik bizottság a másik után alakult.

A GÁZVILÁGÍTÁS ÁLTALÁNOSÁ VÁLIK PESTEN

A rohamosan fejlődő város világítási igényét a gázláng feltalálása után egyre kevésbé elégítették ki az olajlámpák. 1846. szeptember 24-én a Városi Tanács végül elszánta magát és szerződést kötött a Boroszlói Gáztársasággal. Döntését az befolyásolta, hogy a Boroszlói Gáztársaság tagjai komoly tőkével rendelkeztek, emellett nagy tudású műszaki-pénzügyi szakemberek álltak rendelkezésükre.

F. Sarbinovszky, királyi porosz tanácselnök, a boroszlói gázgyár igazgatója;

L. Zimmermann, szolgálaton kívüli porosz kapitány;

H. Lassalle, városi képviselő, boroszlói bankár;

A. Friedländer bankár és **F. Friedländer**, a prágai gázgyár igazgatója.

A bécsi-prágai gázszolgáltatási szerződés alapján készítették el a pesti szerződést, melyet felterjesztettek a Helytartó Tanács elé jóváhagyásra. A szerződés fél év múlva, 1847. március 26-án érkezett vissza, de az építkezés a szabadságharc eseményei miatt nem kezdődhetett el.

A közvilágítás történetében lezárul egy korszak az olajvilágítás megszűnésével és átveszi helyét egy új, a gázvilágítás bevezetésével, ill. elterjedésével, amely az 1855. májusban kötött végleges szerződéssel (Pest és az Általános Osztrák Légszesz Társaság között) veszi kezdetét.

IRODALOM

Bácskai Vera: Források Budapest múltjából (1686–1873), Budapest 1971. Kossuth Ny.

Gúthi Imre: Fővárosi Almanach (1907–1909).

Széchenyi István: Napló, Budapest 1978.

FOLYÓIRATOK

Világ, 1841. p. 443. „Rosszul világított pesti utcák”.

Hírnök, 1844. p. 343.

Hasznos mulatságok, 1827.

Nemzeti újság, 1847. p. 498. „Zimmerman József 1849. június 14-re ígéri...”

Megyei és Városi Statisztikai Értesítő, 1957. p. 78–92.

Statisztikai Közlemények, 1930. 82. p. 83.

Esti Kurír, 1942. november 6. „Amikor még répcelaj égett...”

KIEMELKEDŐ MÉRNÖK
SZEMÉLYISÉGEK
1848/49-BEN